

УДК 37.013:305

С. М. Гришак

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Історія розвитку гендерної освіти в пострадянських суспільствах нараховує приблизно 20 років. Її становлення пов'язують із розпадом СРСР, коли на початку 90-х років знов утворені незалежні держави приєдналися до CEDAW (Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок) та прийняли на себе зобов'язання впровадження ідей гендерної рівності на всіх рівнях життєдіяльності суспільства. Незалежні держави визначили пріоритетним напрямком зовнішньої політики інтеграцію зі світовим співтовариством і кожна з них підписала Декларацію тисячоліття ООН (2000р.), в якій основною ціллю розвитку людства в третьому тисячолітті визначалося досягнення рівності жінок і чоловіків.

Досягнення реальної рівності передбачало поширення гендерного знання серед громадян утворених незалежних держав, формування в них егалітарного гендерного світогляду. Трансформації, що відбувалися в економічній, соціальній, культурній сферах на пострадянському просторі призвели до зниження соціального статусу жінок, витиснення їх у низько оплачувані сектори економіки, фемінізації бідності, відповідно, перед усіма пострадянськими суспільствами постало гостре питання про утвердження рівноправ'я між жінками та чоловіками, що, в свою чергу, вимагало осмислення гендерних проблем із урахуванням специфіки кожної країни, її культурних особливостей і потребувало реформування системи освіти на засадах ідеї гендерної рівності, тобто впровадження гендерної освіти.

Гендерна освіта розуміється науковцями як процес отримання систематизованих знань у сфері стратегії гендерної рівності, а також навичок їх використання в практичній діяльності [1, с. 97].

Початок розвитку гендерної освіти на пострадянському просторі вченими пов'язується з інституалізацією жіночих і гендерних досліджень як самостійного наукового напрямку. Досліджуючи їх генезис, І. Таліна виділяє 4 етапи розвитку гендерних досліджень на території Росії: 1 етап – організаційно-просвітницький (з кінця 80-х до 1992 року); 2 етап – інституалізація гендерних досліджень (1993-1995 рр.); 3 етап – етап консолідації вчених і викладачів російських гендерних досліджень (1996-1998 рр.); 4 етап – етап розвитку російських гендерних досліджень (з 1999 р. до сьогодні) [2, с. 14].

В Україні перше десятиріччя гендерного руху поділяється, на думку Л. Смоляр, на два етапи: I – перша стадія розвитку жіночих досліджень (поч. 90-х рр. – 1995 рр.) – виникнення жіночих студій, поява

дослідницьких програм; II – друга стадія – стадія інституалізації жіночих і гендерних досліджень (1995 – 2002 рр.) [3, с. 72]. Інша українська дослідниця, Т. Дороніна, виходячи з розуміння органічної єдності ідеї демократичного суспільства із ідеєю гендерної освіти, виокремлює наступні періоди становлення та розвитку гендерної теорії учнівської молоді в навчальних закладах України: I етап – підготовчий, кінець 70-х – 90-ті рр. XX ст.; II етап – інституалізаційний, кінець 90-х рр. XX ст. – 2005 р.; III етап – апробаційний, із 2005р. по теперішній час [8, с. 79].

Робота по впровадженню гендерної концепції в освіту Киргизької Республіки, за свідченням Т. Ісакунової, розпочалася у другій половині 90-х рр. [4, с. 46]; із середини 90-х рр., на думку А. Куватової, проводяться гендерні дослідження в Таджикистані [4, с. 83]; в Грузії актуалізація освітніх гендерних проектів, за словами Г. Маградзе, припадає на кінець 90-х [4, с. 16]; у цей же період (1997-1998 рр.) С. Шакірова відмічає створення гендерних центрів і в Республіці Казахстан [4, с. 42]. Проекти, спрямовані на становлення політики гендерної освіти в республіках Азербайджан та Армєнія, датуються, за даними Л. Расулової та А. Геворкян відповідно, 2000-2003 рр. [4, с. 8 – 13]. Отже, незважаючи на невеликі розбіжності в часових рамках, можна констатувати, що актуальною гендерна освіта в багатьох пострадянських країнах стає з середини 90-х років, саме в цей час, на нашу думку, розпочинається її становлення.

Проблеми інституалізації гендерної освіти на пострадянському просторі висвітлюються в роботах Л. Кобилянської, Л. Смоляр (Україна); А. Темкіної, О. Здравомислової (Росія); О. Гапової, І. Чикалової, (Беларусь); Н. Берекашвілі, Г. Маградзе (Грузія); В. Бодруг-Лунгу, Л. Змунчили (Молдова); Р. Жалімбетової, С. Шакірової (Казахстан); Л. Расулової (Азербайджан); А. Геворкян (Армєнія); Г. Ефєндієвої, Н. Тулегабілової, Е. Шишкараєвої (Киргизстан); Ф. Касимової, А. Куватової (Таджикистан); О. Скоробогатової, Е. Файзуллаєвої (Узбекистан); Е. Пічукане, М. Яркаукайте (Литва) та ін.

Метою даної статті є висвітлення загальних проблем і спільних рис становлення гендерної освіти в пострадянських суспільствах.

Незважаючи на те, що всі пострадянські країни, маючи одну важливу спільну рису – законодавство, що дісталася в спадок від радянської епохи, формально визнавали рівноправ'я жінок і чоловіків і гарантували відсутність дискримінації за ознакою статі, насправді, ця спадщина продовжувала впливати на законодавство та відношення до нього, і культурні традиції заважали реалізації справжньої рівності. Більш того, як засвідчено в „Посібнику по просуванню і захисту гендерної рівності за допомогою закону”, після офіційної відміни комуністичної ідеології, вакуум швидко заповнився традиційними патріархальними цінностями. Пострадянський період продемонстрував посилення ролі традицій у регіонах, у тому числі і традиційного відношення до жінки як дружини і матері. Нові конституції всіх

пострадянських держав визнавали і гарантували права жінок і чоловіків відповідно до принципів і стандартів міжнародного права, проте „формально закріплені „рівні права” вступають у протиріччя з фактичним станом речей” [5, с. 10].

Ученими відмічається, що: „Формальна рівність статей перед законом не забезпечується практичною політикою, жінки страждають від дискримінації на ринку праці і в побуті, більш того, зростають не-традиціоналістські настрої, згідно з якими місце жінки лише в сім'ї, а вищий обов'язок – винятково материнство і підпорядкування чоловікові” [6, с. 26].

Незважаючи на те, що однією з причин, за яких президенти нових країн видають укази щодо проведення заходів для ліквідації дискримінації та викоренення насильства проти жінок, дослідники вважають бажання формальної згоди з міжнародними нормами, від „реальної відповідності яким багато в чому залежить надання державі міжнародної підтримки” [4, с. 26], та „укріплення міжнародного престижу, включення в світове співтовариство і легітимація своїх політичних режимів” [6, с. 10], тим не менш ми не можемо не відмітити їхній позитивний внесок у процес становлення гендерної освіти на пострадянському просторі.

Проблема демократизації політичних режимів, що почала відбуватися в незалежних державах, їх включення в глобальні світові процеси та намагання посилити власний міжнародний престиж, стали характерною рисою для всіх пострадянських суспільств, одним із тих основних факторів, що сприяли становленню гендерної освіти на пострадянському просторі.

Говорячи про інституалізацію гендерних досліджень у цих країнах, ми не можемо не згадати, що передумовою їх виникнення став феміністський рух на Заході, який дав поштовх розвитку жіночим і гендерним дослідженням не тільки в США, Канаді та Західній Європі, але й істотно вплинув на розповсюдження освітніх програм і дослідницьких проектів по проблемам жінок і гендеру в інших країнах світу.

Щодо суспільств пострадянського простору, то маємо відзначити, що на початку становлення гендерної освіти академічні кола упереджено ставилися до феміністських ідей, із труднощами відносилися до всього, що пов'язано з фемінізмом. Західний досвід сприймався як „чужий”, який не мав реального соціального значення для розвитку власної держави, тому не дивно, що гендерні дослідження в цей період займають маргінальне становище як у науці, так і в освіті, про що свідчать дослідники з гендерних проблем пострадянських країн [4; 6].

Пояснити це можна тим, що: по-перше, всі країни колишнього СРСР мали досвід радянської соціалізації, де на правовому рівні формально було закріплене рівноправ'я, і акцентувалася увага на вирішенні „жіночого питання”; по-друге, суспільства, які мали

традиційну маскулінну ідеологію, де укорінені стереотипи про непорушність соціостатевого розподілу гендерних ролей, виявилися не здатні „до бистої переорієнтації або навіть до визнання можливості цієї зміни” [7, с. 171]; по-третє, на початку розвитку гендерної освіти використання західної феміністської теорії здійснювалося через перенесення її ідей на ґрунт реалій пострадянських суспільств, без урахування їх ідеологічної та соціокультурної специфіки.

Отже, не викликає сумніву, що гендерні дослідження, які з’явилися на пострадянському просторі під впливом феміністських теорій, потребували відходу від західної ідеології, як такої що нав’язувалася ззовні, і укорінення гендерних теорій у специфічні умови культурних життєвих реалій певного пострадянського суспільства. Цілком погоджуємося з висловлюванням І. Тартаковської, що: „Будь-які аргументи на користь гендерної рівності і прав жінок „повиснуть у повітрі”, якщо не будуть підкріплені матеріалами з життя даної конкретної країни” [6, с. 6].

Слід відзначити ще одну характерну рису проблеми розвитку гендерної освіти в пострадянських країнах на початковій стадії. Це – роль агентів, які сприяли просуванню гендерних знань і організації освітніх гендерних проектів. Серед таких агентів у країнах СНД виділяють:

- Неурядові жіночі організації, що займаються, у тому числі, і організацією гендерної і жіночої освіти;
- Дослідники і викладачі гуманітарних дисциплін, у професійні інтереси яких входить гендерна проблематика;
- Нечисленні прогресивно налагоджені керівники кафедр, факультетів і навчальних закладів;
- Міжнародні організації і донори, в мандат яких входить підтримка освітніх ініціатив і жіночого руху [6, с. 11].

На відміну від західних країн і США, де на початковій стадії інституалізації жіночих і гендерних досліджень відмічався сильний зв’язок і тісні контакти гендерного академічного співтовариства з жіночим рухом, в пострадянських суспільствах більш значна роль у просуванні гендерних знань належить міжнародним організаціям.

Серед причин такої ситуації ученими виділяються наступні: по-перше, це – політична нестабільність знов утворених незалежних держав, де жіночі організації не мають скільки-небудь значних матеріальних або організаційних ресурсів; по-друге, падіння рівня життя населення взагалі, і академічної інтелігенції зокрема, високий рівень вторинної зайнятості у цьому середовищі на той час, відсутність у викладачів вільного часу для саморозвитку [6].

Серед донорів, що підтримували розвиток гендерної освіти, слід виділити Програму розвитку ООН (UNDP), ЮНІСЕФ, Фонд населення ООН, ЮНЕСКО, Жіночий Фонд Розвитку Організації Об’єднаних Націй (ЮНІФЕМ), Агентство США з міжнародного розвитку (USAID),

Організацію по безпеці і співпраці в Європі (ОБСЄ), Всесвітній банк, ТАСИС/ЄС, Фонд Еберта, Фонд МакАртуров, Шведське агентство по міжнародному розвитку (SIDA), Мама Кеш (Нідерланди), а також гуманітарні програми окремих посольств – перш за все, Швейцарії і США, у меншій мірі – Великобританії, Японії, в азіатських країнах – Азіатський банк розвитку. Значний вклад унесла Програма підтримки вищої освіти Інституту „Відкрите суспільство” в Будапешті (HESP), яка підтримала в цих країнах цілу серію літніх шкіл, окремі семінари, ресурсні центри, стажування і подальше навчання фахівців. Але найбільше значення для розвитку гендерної освіти, безумовно, мала діяльність Жіночої Мережевої Програми Інституту „Відкрите суспільство”. Це майже єдина (за винятком ЮНІФЕМ) донорська організація, для якої просування жіночих і гендерних програм є не просто одним із напрямів роботи, але й головним пріоритетом, і тому лише стосовно неї можна говорити про створення системного підходу, що охоплює різні аспекти соціальної діяльності, у тому числі й освітньої. ЖМП ІВС брала участь у всіх найбільш значимих ініціативах в області гендерної освіти в регіоні, причому не лише підтримувала перспективні проекти, але й вела (і продовжує вести) велику координаційну діяльність.

Завдяки діяльності вище перелічених організацій на пострадянському просторі в рамках просування гендерної освіти були організовані численні міжнародні конференції, літні школи, творчі семінари, стажування тощо. Взагалі, на думку багатьох науковців і дослідників роль міжнародних організацій щодо гендерної інтеграції в освіті важко переоцінити, бо вони в той період зіграли „роль абсолютно необхідної „тепліці”, без якої паростки гендерної освіти не мали змоги сходити” [6, с. 19].

Вважаємо за необхідне відмітити і певну роль агентів другої та третьої груп – дослідників і викладачів гуманітарних дисциплін, у професійні інтереси яких входила гендерна проблематика, та тих нечисленних прогресивно налагоджених керівників кафедр, факультетів і навчальних закладів, завдяки яким розповсюджувалися гендерні знання та відбувалася інституалізація гендерних досліджень. Узагалі, характерною рисою становлення гендерної освіти на пострадянському просторі було те, що рушійною силою були не державні органи, а групи ентузіастів, прихильники гендерних ідей, тобто всі ініціативи щодо просування програм по гендерним дослідженням відбувалися „знизу” [3; 4; 6; 7].

Ще однією спільною рисою становлення гендерної освіти на пострадянському просторі, яку відмічають майже всі дослідники з гендерних проблем [3; 4; 6], був значний дефіцит навчальних матеріалів. Практично відсутньою була методична література, недостатньо використовувалися інформаційні ресурси. У цей період бібліотеки вузів і державні бібліотеки, на відміну від бібліотек гендерних центрів, утворених за ініціативою міжнародних організацій, майже не мають

матеріалів на гендерну тематику. Дослідники підкреслюють, що „гендерна освіта поки що існує, скоріш за все, паралельно утвореній академічній системі і лише частково в неї вписана” [6, с. 22]. Спільною проблемою було і те, що переклади на національні мови та видання оригінальної дослідницької та методичної літератури відбувалося повільно. Труднощі виникали, як ми вже відмічали вище, і перекладом і включенням західної термінології в національний контекст.

Таким чином, сумуючи вище викладене, можна стверджувати, що проблеми становлення гендерної освіти в країнах пострадянського простору, початок якого припадає на період другої половини 90-х років, відмічаються певними рисами, які були характерними майже для всіх суспільств минулого СРСР. Перш за все – це демократизація політичних режимів цих країн, бажання включення їх у світове співтовариство, що дало поштовх ратифікації всіх конвенцій щодо просування гендерної рівності. По-друге, це спільне минуле в радянському союзі, яке залишило в спадщину усвідомлення про формальне рівноправ'я всіх громадян незалежно від статі, і на законодавчому рівні знайшло відображення в нових конституціях знову створених незалежних держав. По-третє, гендерні дослідження, які з'явилися на пострадянському просторі під впливом феміністських теорій, потребували відходу від західної ідеології, як такої що нав'язувалася ззовні, і укорінення гендерних теорій у специфічні умови культурних життєвих реалій певного пострадянського суспільства. Однією з характерних рис проблеми становлення гендерної освіти для всіх знов утворених країн після розпаду радянського союзу були близькі контакти з міжнародними організаціями, які зіграли значну роль у розповсюдженні гендерних знань і інституалізації гендерних досліджень у пострадянських суспільствах. Ще однією спільною рисою є те, що всі ініціативи щодо просування гендерних програм в освіті відбувалися „знизу”, тобто групами ентузіастів, прихильниками гендерних ідей. Останнє, що можна відмітити – це обмеженість академічних співтовариств у навчальних ресурсах по гендерним і жіночим дослідженням.

Список використаної літератури

- 1. Хасбулатова О. А.** Гендерные исследования в современной России / О. А. Хасбулатова // *Личность. Культура. Общество.* – 2003. – Т. V. – Вып. 1-2 (15-16). – С. 84 – 99.
- 2. Талина И. В.** Гносеологические основы развития гендерной идентичности в педагогической теории и практике : автореф. дис. на соиск. научн. степ. док. пед. наук : 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / И. В. Талина. – Ульяновск. – 2010. – 55 с.
- 3. Смоляр Л. О.** Гендерна рівність та гендерна демократія – стратегічний напрямок розвитку людства в ХХІ столітті / Л. О. Смоляр // *Проблеми освіти : [наук.-метод. зб. ; кол. авт.].* – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2003. – Вип. 36. – С. 70 – 82.
- 4. Гендерное образование : теория и практика : материалы**

Международной конференции (Бухара, 2003 г.). – Бухара, 2003. – 251 с.

5. Законодательство, построенное с учетом гендерных принципов, в странах Центральной и Восточной Европы и СНГ : руководство по продвижению и защите гендерного равенства посредством закона / Урсула Новаковска (Urszula Nowakowska), Ирина Личек (Irina Licek) [и др.] // Региональное Бюро по странам Европы и СНГ ПРООН. – 2003. – 68 с.

6. Гендерное образование (региональный обзор в восьми странах СНГ : Армении, Азербайджане, Грузии, Казахстане, Кыргызстане, Молдове, Таджикистане и Узбекистане). – М. : Вариант, 2006. – 320 с.

7. Доронина Т. А. Интеграция гендерных подходов в практику высшей школы (проблема готовности педагогов к работе в новых условиях) / Т. А. Доронина // Гендер : реалії та перспективи в українському суспільстві : матеріали Всеукр. наук.-практич. конф. (Київ, 11-13 грудня 2003 р.). – К. : ПЦ “Фоліант”, 2003. – С. 170-173.

8. Дороніна Т. О. Теорія і практика гендерної освіти і виховання учнівської молоді в навчальних закладах України (II половина XX – початок XXI століття) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Дороніна Тетяна Олексіївна. – К., 2012. – 524 с.

Гришак С. М. Проблеми становлення гендерної освіти в пострадянських суспільствах

У статті розглянуто спільні проблеми становлення гендерної освіти в суспільствах пострадянського простору, серед яких – вплив загальних політичних процесів, спільна радянська соціалізація, тенденція вкорінення гендерних теорій у національний контекст, близькі контакти з міжнародними організаціями по інтеграції гендерних досліджень, просування гендерних програм в освіті „знизу”, обмеженість навчальних ресурсів. Визначено, що початок розвитку гендерної освіти в знов утворених державах після розпаду радянського союзу припадає на другу половину 90-х рр.

Ключові слова: гендерна освіта, гендерні дослідження, пострадянській простір, пострадянські суспільства.

Гришак С. Н. Проблемы становления гендерного образования в постсоветских обществах

В статье рассмотрены типичные проблемы становления гендерного образования в странах постсоветского пространства, среди которых – влияние общих политических процессов, общая советская социализация, тенденция укоренения гендерных теорий в национальный контекст, близкие контакты с международными организациями по интеграции гендерных исследований, продвижение гендерных программ в образовании «снизу», ограниченность учебных ресурсов. Определено, что начало развития гендерного образования во вновь образованных государствах после распада советского союза припадает на вторую половину 90-х гг.

Ключевые слова: гендерное образование, гендерные исследования, постсоветское пространство, постсоветские общества.

Gryshak S. M. Problems of Becoming of Gender Education in Post-Soviet Societies

In the article the typical problems of becoming of gender education in the countries of post-soviet space are examined. They are the influence of general political processes, common soviet socialization, tendency of taking root of gender theories in a national context, close contacts with international organizations on integration of gender researches, introducing the gender programs into education "from" below, limit of educational resources. Late 90th is defined the beginning of gender education in the post-soviet societies.

Key words: gender education, gender researches, post-soviet space, post-soviet societies.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2012 р.
Прийнято до друку 31.08.2012 р.

УДК [(373.5.015.31:176) – 053.6 – 056.313]:37.013.42

Н. В. Павлюк

**РІВЕНЬ СЕКСУАЛЬНОЇ ВИХОВАНOSTІ РОЗУМОВО
ВІДСТАЛИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-
ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

В сучасних умовах суспільного розвитку актуальною є розробка проблем соціалізації людини, прилучення її до загальнолюдських цінностей. У контексті цих проблем важливим напрямком є статеве виховання [1].

Вже з підліткового віку збільшується кількість хвороб, що передаються статевим шляхом. Зростання числа венеричних захворювань, включаючи СНІД, в даний час прийняв вибухоподібний характер. Відзначається значна кількість вагітностей неповнолітніх, результатом яких є аборти або юне материнство, що нерідко призводить до відмови від дітей та соціального сирітства. Зростає проституція неповнолітніх. Тому необхідно більш повне використання виховних можливостей суспільства та школи у сфері моральної орієнтації міжстатевих стосунків і зміцнення здоров'я, у тому числі й репродуктивного, і здатності бути повноцінними батьками [2].

Проблема статевого виховання підлітків набуває широкого громадського значення і розглядається педагогічною наукою як складова частина цілісного процесу морального формування особистості. Зміст статевого виховання включає ряд аспектів: громадський (Є. Балагушкін,